

L'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX

per Llorenç Ferrer, Antoni Segura, Jaume Suau

L'estudi de l'evolució de la propietat de la terra al Pla de Barcelona ocupa des de fa ja uns quants anys el nostre interès. En treballs anteriors havíem seguit aquesta evolució al llarg del segle XVIII i la primera meitat del XIX, pel que fa al que hom denomina el Pla estricte, ja que la documentació conservada i localitzada no permet, per ara, referir-se al conjunt del Pla.¹ En canvi, els amillaraments, que començaren a elaborar-se a partir de mitjan segle XIX, sí que permeten estudiar el conjunt del Pla.² A l'Arxiu de la Corona d'Aragó hi ha dipositats els amillaraments del tercer quart del segle XIX de tots els municipis del Pla, llevat dels de Sant Andreu de Palomar.³

1. Pla estricte, és a dir, les terres corresponents als municipis de Barcelona i de Sants (la parròquia de Santa Maria de Sants era sufragània de la de Santa Maria del Pi de Barcelona, i per aquest motiu a la documentació cadastral les terres de Sants figuraven als repartiments cadastrals de terres de la ciutat de Barcelona) i que incloua, amb tota seguretat, part de les terres d'altres municipis (sobre aquesta qüestió, vegeu el primer dels treballs que se citen a continuació, 1:34 i ss.). Els repartiments cadastrals de la resta de municipis del Pla de Barcelona no han estat trobats fins ara.

Els treballs alludits en el text són els següents: Antoni SEGURA i MAS, *Evolució de l'estructura de la propietat agrària al pla de Barcelona, 1723-1823/1841*, tesi doctoral, 2 vols. (Universitat de Barcelona 1980); Antoni SEGURA i Jaume SUAU, *L'evolució de l'estructura de la propietat de la terra al pla de Barcelona. 1723-1823/1841*, a «Actes del I Congrés d'Història del pla de Barcelona» (Barcelona 1984), ps. 299-324, i *Notes per a un estudi sobre l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra al pla de Barcelona. 1723-1823/1841*, a «Història i Antropologia a la Memòria d'Àngel Palerm» (Barcelona 1984), ps. 345-362.

2. Sobre els problemes de fiabilitat que comporta la utilització dels amillaraments i sobre la crítica d'aquesta font, en el cas dels municipis del pla de Barcelona, se'n parla extensament a Llorenç FERRER, Antoni SEGURA i Jaume SUAU, *Confecció dels «amillaraments» i poder local: Els municipis del Pla de Barcelona, 1851-1874*, a «III Jornades d'Estudis Històrics Locals» (Palma de Mallorca 1985), ps. 143-173. En aquest treball establim, per diferents mecanismes, la fiabilitat dels amillaraments que ara utilitzem.

3. El Pla de Barcelona comprèn els municipis de Barcelona, les Corts, Gràcia, Horta, Sant Andreu de Palomar, Santa Creu d'Olorda, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Martí de Provençals, Sants, Sarrià i Vallvidrera. La totalitat d'aquests municipis foren annexionats al municipi de Barcelona entre el 1888 i el 1930, excepció feta de Santa Creu d'Olorda, la major part de terres del qual fou integrada en els municipis de Molins de Rei i Sant Feliu de Llobregat. Com que no és possible delimitar exactament l'extensió de terres que passa al municipi de Barcelona, hem prescindit de Santa Creu d'Olorda a l'hora de dur a terme el nostre treball. Com ja hem assenyalat, la manca dels amillaraments d'aquests anys de Sant Andreu de Palomar tampoc no ens ha permès incorporar aquest municipi en la nostra anàlisi.

En aquest article presentem una primera aproximació a l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra en el conjunt del Pla de Barcelona al tercer quart del segle XIX (1851/52-1862/74) per tal de veure, d'una banda, si es confirmen les tendències ja apuntades entre finals del segle XVIII i la primera meitat del vuit-cens, i, d'altra banda, quines són les conclusions més importants que hom pot extreure d'aquesta evolució en el període esmentat.

En síntesi, les principals conclusions que deriven de l'anàlisi de l'estructura de la propietat de la terra en el període anterior (1723-1823/41), podem resumir-les breument de la manera següent:⁴

1. Entre 1723 i 1823/41 el total de terres de secà no varia substancialment.

2. El total de propietaris de secà augmenta considerablement durant aquest període i de manera particularment important (en dades absolutes i relatives) entre 1793 i 1823/41).

3. Aquest augment del total de propietaris de secà a partir del 1793 dóna lloc a una intensa fragmentació de la petita i la mitjana propietat i a un manteniment de la gran propietat. El resultat fou una progressiva polarització de l'estructura de la propietat de secà.

4. Aquesta progressiva polarització de l'estructura de la propietat de secà coincideix amb una intensificació del procés de penetració del capital urbà a les terres que envolten la ciutat de Barcelona.

En conseqüència, els *amillaraments* consultats de la Secció d'Hisenda de l'Arxiu de la Corona d'Aragó han estat els següents:

Barcelona	anys 1852 i 1870.	Sant Martí de P.	anys 1851 i 1871.
les Corts	anys 1851 i 1863.	Sants	anys 1851 i 1866.
Gràcia	anys 1851 i 1874.	Sarrià	anys 1852 i 1862.
Horta	anys 1852 i 1862.	Vallvidrera	anys 1852 i 1862.
Sant Gervasi de C.	anys 1852 i 1861.		

Som conscients que el segon bloc d'amillaraments (el dels anys seixanta) fou elaborat molt més acuradament que el primer (el dels anys 1851/52). Això mateix succeeix amb els amillaraments realitzats a la dècada dels anys setanta, que denoten una qualitat i una fiabilitat superior als de mitjan segle. Malauradament, els amillaraments ressenyats són, per ara, els únics disponibles per a la dècada dels setanta. Per tant, com que no podíem fer la comparació dels amillaraments dels anys seixanta amb els dels anys setanta (que es veuria reduïda a Barcelona, Gràcia i Sant Martí de Provençals), hem optat per efectuar la confrontació entre els amillaraments de 1851/52 i els de 1862/74. En aquest segon bloc hem utilitzat sempre el darrer amillarament disponible.

4. Aquestes conclusions es refereixen a l'evolució de l'estructura de la propietat del secà, ja que era la classe de terres predominants al pla estRICTE de Barcelona (*vid.* A. SEGURA i J. SUAU, *op. cit.* [1984], ps. 303, 311 i ss.). Així, el 1723 el secà representava el 88,24 % i el 92,75 % del total de terres cadastrades i de conreu, respectivament. El 1823/41 encara mantenia uns percentatges del 81,42 % i del 91,54 %. Tal com assenyalàvem en el treball anteriorment citat, pot afirmar-se que «l'evolució de la seva estructura de la propietat condicionava la dels altres tipus de terres, les quals, si fem excepció del regadiu (mai no superior al 6 % del total de terres cadastrades ni al 7 % de les de conreu), es trobaven generalment associades a un nucli de propietat de secà».

5. La progressiva presència (en percentatge sobre el total de propietaris i en percentatge sobre el total de terres posseïdes) del capital urbà («comerciants i capitalistes», fabricants, etc.) es produeix en detriment de la propietat pagesa i dels altres grups de propietaris característics del segle XVIII (Església i eclesiàstics, professions liberals, hisendats i petita noblesa, etc.).

6. Parallelament s'observa una accentuació del procés de diferenciació de la pagesia amb la consolidació d'un reduït nucli de pagesia benestant (importants propietaris de terres i de bestiar, monopolitzadors dels càrrecs gremials i dels arrendaments de les possessions més importants de les rodalies de Barcelona —àdhuc al delta del Llobregat—, primers emfiteutes que gaudien, per tant, de la facultat d'efectuar nous establiments avantatjosos i beneficiar-se de la nova dinàmica que caracteritzarà la pràctica de la senyoria mitjana durant el setcents, etc.) i amb la progressiva degradació de la condició de pagès per a la resta del camperolat del Pla que, molt sovint, es veurà inevitablement abocada a la seva proletarització.⁵

La informació continguda als amillaraments ens permet ara estendre la nostra anàlisi al tercer quart del segle XIX, i abastar tot el conjunt del Pla. Malauradament, però, els amillaraments no permeten directament una anàlisi dels grups socio-professionals de propietaris, la qual cosa suposa una important limitació que intentarem esmenar pel que fa als propietaris més importants.

Si considerem la informació disponible, és possible de seguir l'evolució de l'estructura de la propietat de secà des del 1723 fins al 1863/74, malgrat que els marcs de referència no siguin exactament els mateixos.⁶

QUADRE I. — *Evolució de la propietat de secà al Pla de Barcelona (1723-1874)*

any	total de propietaris	total d'extensió de terres (en mujades) ⁷	% sobre el total de terres cadastrades o amirallades	% sobre el total de terres conreades	extensió mitjana	índex de concentració de la propietat
1723	429	2661 8/16	88,24	92,75	6 3/16	0,57
1753	484	2852 3/16	79,33	89,49	5 14/16	0,55
1793	467	2671 2/16	78,90	88,39	5 12/16	0,55
1823/41	541	2603 9/16	81,40	91,54	4 13/16	0,62
1851/52	932	3240 15/16	30,42	38,64	3 8/16	0,57
1862/74	1094	3308 11/16	29,70	45,81	3	0,57

5. Com ja ha estat indicat, aquestes conclusions són extretes bàsicament del treball citat a la nota anterior. Sobre el procés de proletarització d'una bona part de la pagesia del Pla, *vid.* Antoni SEGURA, *Proletarització i decadència: una aproximació a l'evolució dels gremis pagesos de Barcelona, 1723-1823*, «Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia», 3/4 (1981), ps. 67-99.

6. Entre 1723 i 1823/41 la informació, procedent de les fonts cadastrals, es refereix al Pla estricte i ja ha estat utilitzada en treballs anteriors (vegeu la nota 1). La informació del període 1851/52-1862/74, procedents dels amillaraments, es refereix al conjunt de municipis del Pla, excepció feta dels de Sant Andreu de Palomar i Santa Creu d'Olorda (vegeu la nota 3).

7. 1 mujada = 0,4985 ha.

La lectura del quadre resulta aparentment contradictòria, ja que els índexs de concentració i les extensions mitjanes semblen evolucionar en sentits diferents. D'aquesta qüestió, però, ens n'ocuparem més endavant. Passem, primerament, a considerar les conclusions que permet extreure la lectura de la informació continguda en el quadre per al període 1851/52-1862/74:

1. El total de terres de secà no varia sensiblement entre 1851/52 i 1862/74 (un augment del 2,09 %), com ja succeïa entre 1723 i 1823/41, malgrat que ara el marc de referència és el conjunt de tot el Pla de Barcelona, d'ací que l'extensió total resulti augmentada en més de 600 mujades respecte al 1723.

2. En el conjunt del Pla de Barcelona la importància de les terres de secà davalla considerablement i passen a representar menys de la tercera part de les terres amillarades i força menys de la meitat del total de terres conreades. Això ens obliga a incorporar a la nostra anàlisi les altres classes de terres.

3. La tendència a augmentar el nombre de propietaris de secà resulta novament confirmada en el període que ara considerem.

4. Com ja succeïa en el període anterior (1723-1823/41), això comporta una accelerada fragmentació de la propietat, com denota l'evolució de les extensions mitjanes. No obstant això, els índexs de concentració no semblen recollir una millor distribució (més igualitària) de la propietat, ja que, pràcticament, romanen estables, la qual cosa és conseqüència (com ja succeïa abans) d'una major polarització de l'estructura de la propietat que no implica, necessàriament, una tendència a l'engrandiment (concentració absoluta) de les propietats més grans, sinó el seu manteniment davant el fraccionament de la petita i la mitjana propietat (concentració relativa).

La progressiva polarització de l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant el darrer quart del segle XIX es fa molt més acusada si hom pren en consideració el conjunt de les terres del Pla sense diferenciar les diverses classes de terres. Creim que el particular marc cronològic i espacial a què ens estem referint justifica considerar globalment l'estructura de la propietat de la terra sense prendre en consideració els diferents conreus. Això és així perquè en les opcions alternatives que en aquests moments es donen a la utilització agrícola del sòl del Pla de Barcelona (utilització industrial i urbanística) el factor decisiu és l'extensió de la terra i no pas la qualitat o el tipus de conreu.

QUADRE II. — Estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona segons l'extensió de la propietat. 1851/1852 - 1862/1874⁸

		1851/1852										
		Pla de Barcelona					Pla de Barcelona sense Vallvidera ⁹					
grups	extensió de la propietat (en mujades)	total de propietaris	% de propietaris	total d'extensió	% d'extensió	extensió mitjana	total de propietaris	% de propietaris	total d'extensió	% d'extensió	extensió mitjana	
O	0	1	447	22,8	301,9	2,8	43/64	439	23,1	296,6	3,3	43/64
A	1	1/16- 6	1.140	58,1	3.071,4	28,8	2 44/64	1.112	58,4	2.974,9	32,7	2 43/64
B	6	1/16-15	237	12,1	2.256,7	21,2	9 33/64	231	12,1	2.202,7	24,2	9 34/64
C	15	1/16-27	81	4,1	1.654,9	15,5	20 28/64	78	4,1	1.588,4	17,4	20 23/64
D		+ de 27	58	3,0	3.370,9	31,6	58 8/64	44	2,3	2.047,1	22,5	46 34/64
Total			1.963		10.655,8		5 27/64	1.904		9.109,7		4 50/64
coeficient de Gini = 0,59						coeficient de Gini = 0,55						

		1862/1874										
		Pla de Barcelona					Pla de Barcelona sense Vallvidrera					
grups	extensió de la propietat (en mujades)	total de propietaris	% de propietaris	total d'extensió	% d'extensió	extensió mitjana	total de propietaris	% de propietaris	total d'extensió	% d'extensió	extensió mitjana	
O	0	- 1	602	30,0	364,6	3,3	39/64	598	30,5	362,1	4,0	39/64
A	1	1/16- 6	1.034	51,6	2.694,8	24,2	2 39/64	1.015	51,9	2.638,4	28,8	2 38/64
B	6	1/16-15	230	11,5	2.166,1	19,4	9 27/64	223	11,4	2.103,3	22,9	9 28/64
C	15	1/16-27	71	3,5	1.477,4	13,3	20 52/64	68	3,5	1.412,3	15,4	20 49/64
D		+ de 27	68	3,4	4.437,6	39,8	65 17/64	54	2,8	2.657,1	29,0	49 13/64
Total			2.005		11.140,6		5 36/64	1.958		9.173,2		4 44/64
coeficient de Gini = 0,65						coeficient de Gini = 0,61						

8. Sobre els criteris seguits per fixar els grups d'extensió de la propietat, *vid.* A. SEGURA, *op. cit.* (1980), I, ps. 181-184, i A. SEGURA i J. SUAU, *op. cit.* (1984), ps. 304-306. En síntesi, de manca general i a tall comparatiu, en el cas del secà podrien establir-se les equivalències següents: de 0 a 1 mujades = propietat residual; d'1 1/16 a 6 m. = petita propietat; de 6 1/16 a 15 m. = mitjana/petita propietat; de 15 1/16 a 27 m. = mitjana/gran propietat (en el cas de la pagesia correspondria a la propietat «tipus» de la pagesia «benestant»); més de 27 m. = gran propietat.

9. Vallvidrera és un municipi muntanyós que s'enfila Collserola amunt. En aquesta època encara no era objecte d'especulació urbanística, i menys de dedicació industrial. El bosc constituïa el 71 % i el 56 % de les terres cadastrades del municipi el 1852 i el 1862, respectivament. Concentrava entre el 68 i el 69 % del total del bosc del Pla; d'ací que la seva inclusió distorsioni sensiblement l'estructura de la propietat.

La informació sobre l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona, segons els grups d'extensió de la propietat, presenta ara, si considerem totes les classes de terra, una lectura molt més clara. En aparença, sembla que el procés de fragmentació de la propietat s'ha estabilitzat si hom considera el conjunt del Pla. En efecte, mentre que l'extensió de la propietat resulta augmentada en un 4,55 % o un 0,70 %, segons si considerem o no Vallvidrera, com a conseqüència d'una més acurada elaboració del «bloc» d'amillaments del 1862/74, el total de propietaris només presenta un increment del 2,14 % o del 2,84 %. Aquesta és també la impressió que podem extreure de l'evolució de l'extensió mitjana global, tot i que, si no considerem Vallvidrera, disminueix molt feblement. No obstant això, el coeficient de Gini tradueix un lleuger augment del grau de concentració de la propietat. Això és el que manifesten també els grups d'extensió de la propietat. Així, els tres primers grups, corresponents a la propietat residual, a la petita propietat i a la mitjana/petita propietat, representen el 1851/52, sense incloure Vallvidrera, el 93,59 % dels propietaris i el 60,10 % de l'extensió total de terres. El 1862/74 el percentatge de propietaris d'aquests grups (que incorporen tot l'augment de propietaris, ja que, en conjunt, els grups C i D presenten el mateix nombre absolut de propietaris en els dos blocs d'amillaments és pràcticament el mateix (93,77 %) respecte al total de propietaris, mentre que, en canvi, ara només representen el 55,64 % del total de les terres del Pla. La davallada és sensible (gairebé 5 punts). En altres paraules, un percentatge de terres es distribueix entre un percentatge similar (lleugerament superior) de propietaris. El procés de fragmentació de la propietat continua, doncs, entre els grups de propietaris més petits, com denota perceptiblement l'evolució de l'extensió mitjana d'aquests grups. Tot el contrari succeeix si hom considera els grups C i D (mitjana/gran propietat i gran propietari). En aquest cas, a un percentatge inferior de propietaris (6,41 % el 1851/52 davant el 6,23 % del 1862/74) li correspon ara un percentatge superior de terres (39,91 % i 44,37 %, respectivament). També l'evolució de l'extensió mitjana de la propietat es fa ressò d'una progressiva concentració que s'accentua particularment en el grup de la gran propietat. Això coincideix amb un notable increment del nombre de propietaris d'aquest grup en detriment del grup de la mitjana/gran propietat, que es converteix així en el límit de dos processos antagònics: fragmentació/concentració.

Si prenem en consideració Vallvidrera, és obvi que les tendències apuntades resulten reforçades per la presència aclaparadora del bosc en els grups de propietaris més grans. Així, hom arriba a la següent distribució:

QUADRE III. — Estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona segons l'extensió de la propietat (en percentatges) (1851/52 - 1862/74)

		1851/1852			1862/1874		
grups	extensió de la propietat (en mujades)	% de propietaris	% d'extensió	extensió mitjana	% de propietaris	d'extensió %	mitjana extensió
O, A i B	0 a 15	92,91	52,83	3 6/64	6,93	53,09	42 35/64
C i D	15 1/16 a + de 27	7,08	47,16	36 10/64	93,06	46,90	2 51/64

En conclusió, les tendències que s'anaven apuntant des del final del segle XVIII i començament del XIX prossegueixen fins als moments inicials de la construcció de l'Eixample barcení, és a dir, una marcada tendència a la fragmentació de la propietat dels propietaris més petits i una no menys acusada tendència a la concentració (engrandiment absolut i relatiu) de la propietat dels propietaris més grans. Es pot afirmar, per tant, que la irrupció del capital urbà a les terres del Pla (fenomen datat de bell antuvi, però que comença a assolir magnituds molt significatives als voltants de canvi de segle) va suposar una progressiva polarització en l'estructura de la propietat de la terra. Al llarg del segle XIX aquesta presència del capital urbà s'intensifica i la polarització de l'estructura de la propietat s'aguditza a mesura que augmenta l'opcionalitat en la utilització del sòl del Pla. L'ús urbanístic i/o industrial perd, progressivament, el seu caràcter futurible des del moment que comencen a construir-se les primeres fàbriques en alguns municipis del Pla i s'inicien les primeres urbanitzacions durant la primera meitat del segle XIX.¹⁰ De la mateixa manera la inversió en l'adquisició de terres al Pla de Barcelona deixa d'ésser una especulació de futur per convertir-se, en alguns casos, en una realitat de beneficis a curt termini.

Es podria objectar que, des d'una perspectiva essencialment agrària (no podem oblidar que l'agricultura continua essent encara l'activitat econòmica predominant en alguns municipis del Pla —Sarrià, Vallvidrera, les Corts, etc.— o, si més no, una activitat prou important —Sant Martí de Provençals, etc.—,¹¹ el que interessa no és només l'extensió, sinó també la qualitat de les terres. En aquest sentit, és evident que a una mateixa extensió el factor qualitat resulta determinant. Procedirem també, per tant, a analitzar l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona un cop ponderats convenientment els diferents tipus de conreu. En aquest cas hem optat per assignar-li un coeficient de ponderació o pes de 4 al regadiu, als fruiters i al jardí, és a dir, que, segons els rendiments i la producció agrària, considerem que al Pla de Barcelona, en aquests moments, cada mujada de regadiu equival a quatre mujades de secà.¹² Hem apli-

10. Sobre les primeres urbanitzacions en municipis del Pla de Barcelona, *vid.* Àngels SOLÀ, *L'èlite barcelonina a mitjan segles XIX*, 2 vols., tesi doctoral (Universitat de Barcelona 1977), I, ps. 209-221; M. Teresa SOLÀ, *El creixement urbà de Gràcia en les dècades de 1830 a 1860*, tesi de llicenciatura (Universitat de Barcelona 1983); Àngels i M. Teresa SOLÀ, *El creixement urbà de Gràcia en les dècades de 1820 i 1830. Anàlisi de la urbanització Trilla*, a «Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona» (Barcelona 1984), ps. 389-410.

11. Sobre les activitats predominants en els municipis del Pla de Barcelona al final del segle XIX i començament del XX, *vid.* Francesc CARRERAS CANDI, *Geografia general de Catalunya*, volums de la ciutat de Barcelona i de la província de Barcelona (Barcelona, sense data).

12. Hem cregut oportú mantenir el coeficient de ponderació o pes de quatre, tal com ja havíem fet en anteriors treballs. Aquest pes es basa en els diferents rendiments del regadiu i del secà segons la documentació cadastral (sobre aquesta qüestió, *vid.* Antoni SEGURA, *op. cit.*, 1980, I, ps. 181-184). Segons J. CARRERA PUJAL (*La economia de Catalunya en el segle XIX*, II: *Agricultura, artesanía e industria*, Barcelona 1961, p. 14), al començament del segle XIX, «en las afueras de Barcelona se solía pagar a lo más el triple del precio del arriendo de una tierra de regadío en relación a otra de secano de igual calidad y extensión». També Pierre Vilar sembla decantar-se per una relació de 3 a 1 en comparar els rendiments del blat a les terres de regadiu i les de secà a Sant Andreu de Palomar al final del segle XVIII i al final del segle XIX (P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona [1975], III,

cat aquest criteri a l'estructura de la propietat de la terra que presentem a continuació per tal de veure si les conclusions que extrèiem anteriorment són també vàlides segons els diferents tipus de conreu i els diferents rendiments que aquests possibiliten.

QUADRE IV. — *Estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona segons l'extensió de la propietat ponderada en funció de la desigual importància dels diferents conreus (1851/52 - 1862/74)*

grups	1851/52			1862/74			
	extensió de la propietat ponderada	% de propietaris	% d'extensió ponderada	extensió mitjana ponderada	% de propietaris	% d'extensió ponderada	extensió mitjana ponderada
O	0 - 1	17,58	1,41	46/64	20,85	1,49	42/64
A	1 1/16- 6	50,48	15,76	2 52/64	48,68	14,92	2 53/64
B	6 1/16-15	16,66	17,78	9 38/64	16,36	17,23	9 45/64
C	15 1/16-27	8,05	17,65	19 45/64	6,23	13,38	19 49/64
D	+ de 27	7,23	47,04	58 55/64 8 63/64	7,88	52,99	61 61/64 9 14/64

coeficient de Gini = 0,65

coeficient de Gini = 0,68

Les conclusions que hom pot extreure del quadre són pràcticament les mateixes que ja sabíem. L'estructura de la propietat de la terra se'ns presenta encara molt més polaritzada si assignem un pes superior als conreus més productius. Així, el 1851/52, el 84,72 % dels propietaris (grups O, A i B) controlen només el 34,95 % de les terres, mentre que el 15,28 % de les propietaris restants concentren en les seves mans gairebé les dues terceres parts de la terra del Pla de Barcelona (el 65,05 %). Com indiquen els coeficients de Gini, el 1862/74 la polarització de l'estructura de la propietat de la terra s'ha accentuat. Ara el 85,89 % dels propietaris tenen el 33,64 % de les terres i el 14,11 % arriben a concentrar el 66,37 % del total de terres. En síntesi, mentre el percentatge de propietaris dels tres primers grups ha augmentat en un 1,38 %, l'extensió de les terres que els correspon ha disminuït un 3,75 %. Això tradueix un doble procés: engrandiment (concentració) de la propietat mitjana dels propietaris més grans (grups C i D) especialment de la gran propietat (grup D) i accelerada fragmentació de la propietat residual (grup O), mentre que la petita propietat (grup A) i la petita/mitjana propietat (grup B) semblen haver-se estabilitzat entorn d'una extensió mitjana de 2 13/64 mujades i de 9 11/16 mujades, respectivament.

En conclusió, des de la perspectiva de la utilització agrícola del sòl les tendències que apuntàvem anteriorment no sols continuaven manifestant-se, sinó

ps. 642-643). No obstant això, l'avaluació de la diferent contribució que pertoca als diferents tipus de conreu segons els amillaments també avala, com ja succeïa amb la documentació cadastral, l'elecció d'un coeficient de ponderació de valor quatre en el cas del regadiu, dels fruiters i del jardí.

que àdhuc ho fan d'una manera més accentuada, la qual cosa, en certa mesura, ve a corroborar el caràcter progressivament determinant de les utilitzacions alternatives (urbanització/industrialització) del sòl en detriment d'un ús estrictament agrari.

La segona part de l'article és dedicada a analitzar més detalladament els grups de propietaris més grans (grups C i D) del Pla de Barcelona durant el tercer quart del segle XIX. Recordem que aquests dos grups de propietaris concentren en les seves mans entorn de la meitat del total de terres (el 47,16 % el 1851/52 i el 53,09 % el 1862/74) i gairebé les dues terceres parts (el 65,05 % el 1851/52 i el 66,37 % el 1862/74) si hom pren com a referència l'estructura de la propietat ponderada segons els desiguals rendiments dels diferents tipus de conreus. En canvi, aquests propietaris representen menys del 7 % del total de propietaris del Pla de Barcelona o, aproximadament, el doble en el cas de l'estructura de la propietat de la terra ponderada segons les qualitats dels conreus. Es tracta, per tant, de centrar la nostra anàlisi en el grup dominant de l'estructura de la propietat de la terra del Pla de Barcelona durant la segona meitat del vuit-cents.

L'anàlisi que presentem a continuació, referida als propietaris del Pla de Barcelona de més de 15 mujades, es desglossa en quatre apartats, que considerem molt significatius: 1) grau de concentració de la propietat; 2) mobilitat de la propietat; 3) residència dels propietaris; 4) distribució socio-professional dels propietaris.

1. *Grau de concentració de la propietat*

La informació que reproduïm en aquets apartat és fruit d'una primera sistematització de la documentació. La sistematització definitiva, en curs d'elaboració, no diferirà substancialment del que ara avancem. No obstant això, convé observar que, tant en aquest apartat com en els tres restants, l'extensió de terres que s'ha atribuït a cada un dels propietaris resulta de considerar només a cada municipi els propietaris de més de 15 mujades. Per tant, es pot donar el cas que algun dels propietaris considerats figuri en aquesta primera aproximació amb menys terres de les que realment tenia, ja que no s'han tingut en compte les propietats inferiors a 15 mujades que podia tenir en algun dels municipis del Pla.

Per tal de dur a terme una aproximació més acurada al grau de concentració que presenta l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona hem procedit, d'una banda, a sumar les diverses propietats superiors a 15 mujades que té un mateix propietari a diferents municipis del Pla de Barcelona, i, d'altra banda, a distingir dos subgrups en el conjunt de la gran propietat (superior a les 27 mujades); el primer agrupa les propietats entre 27 1/16 i 90 mujades, i el segon aquelles que superen les 90 mujades. Les conseqüències, com es pot veure al quadre 5, són també dobles: s'ha reduït el nombre de propietaris de més de 15 mujades, la qual cosa significa una accentuació del grau de concentració de la propietat, i s'ha delimitat clarament un grup de propietaris molt grans que, tot i representar menys del 1,1 % (el 0,56 % i el 0,65% el 1851/52 i el

1862/74, respectivament) del total de propietaris, concentren ells sols entre la sisena i la setena part del total de terres del Pla de Barcelona.

QUADRE V. — Estructura de la propietat de més de 15 mujades al Pla de Barcelona (1851/52 - 1862/74)

1851-1852														
grups de propietat ¹⁴	total de propietaris	% de propietaris	extensió de la propietat	% de la propietat	extensió mitjana	localització de la propietat de cada grup considerat ¹³								
						1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	74	3,8	1.495,7	14,0	20,2	9,3	15,0	6,7	12,3	12,1	20,2	7,0	13,0	4,4
2	47	2,4	2.090,2	19,6	44,5	4,0	1,2	4,4	18,6	13,6	28,6	6,7	7,7	15,2
3	11	0,6	1.439,7	13,5	130,9	—	—	3,8	9,4	5,2	—	9,9	1,7	70,0
	132	6,7	5.025,8	47,2	38,1	4,4	5,0	4,9	14,1	10,8	17,9	7,7	7,6	27,7

Nota: A Gràcia, Sant Gervasi i Sarrià no apareix cap propietat superior a les 90 mujades, però sí que surten propietaris que, conjuntament amb les propietats de més de 15 mujades que tenen en altres municipis, superen, en total, les 90 mujades.

1862-1874														
grups de propietat ¹⁴	total de propietaris	% de propietaris	extensió de la propietat	% de la propietat	extensió mitjana	localització de la propietat de cada grup considerat ¹³								
						1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	69	3,4	1.435,9	12,9	20,8	7,8	15,7	7,8	18,0	9,9	22,0	2,3	12,0	4,5
2	53	2,6	2.487,9	22,3	46,9	3,8	—	2,3	23,1	13,3	25,7	7,2	14,9	9,6
3	13	0,7	1.991,1	17,9	153,2	—	—	—	17,3	3,8	—	—	1,5	77,5
	135	6,7	5.914,9	53,1	43,8	3,5	3,8	2,8	19,9	9,3	16,2	3,6	9,7	31,2

Nota: A Sant Gervasi i Sarrià no apareix cap propietat superior a les 90 mujades, però sí que hi surt un propietari que entre els dos municipis supera les 90 mujades.

De la lectura del quadre es poden extreure una sèrie de conclusions que tot seguit passem a considerar:

1. El percentatge dels propietaris de més de 15 mujades no varia substancialment entre els dos blocs d'amillaments i es manté estable entorn del 6,7 %, malgrat que el total de propietaris del Pla de Barcelona ha augmentat en

13. Grup 1 = de 15 1/16 a 27 m.; grup 2 = de 27 1/16 a 90 m.; grup 3 = + de 90 m.

14. Es tracta dels municipis del Pla de Barcelona: 1 = Barcelona; 2 = les Corts; 3 = Gràcia; 4 = Horta; 5 = Sant Gervasi; 6 = Sant Martí; 7 = Sants; 8 = Sarrià; 9 = Vallvidrera.

un 17,4 % en passar dels 932 propietaris del 1851/52 als 1.904 propietaris del 1862/74. Encara més, com assenyàvem abans, aquest percentatge es redueix lleugerament en considerar conjuntament les propietats que un mateix propietari té a diferents municipis del Pla. Aquesta estabilitat del grup de propietaris més importants es correspon, però, amb un augment considerable de la seva propietat, que passa de les 5.025 12/16 mujades del 1851/52 a les 5.915 mujades del 1862/74, la qual cosa representa un increment del 17,7 %, mentre que el conjunt de les terres del Pla només ha augmentat —com a conseqüència de la millor elaboració dels amillaments del segon bloc— un 4,5 %.¹⁵ Aquestes dades tradueixen, en definitiva, un major grau de concentració de la propietat el 1862/74 que no pas el 1851/52, com, per altra banda, recull perfectament l'evolució de l'extensió mitjana de la propietat, que se situa en 43 52/64 mujades del 1862/74 enfront de les 38 5/64 mujades del 1851/52.

2. Aquest engrandiment de la propietat de més de 15 mujades es produeix en tots els grups que ara considerem, però sobretot en el grup de més de 90 mujades, on l'extensió mitjana de la propietat augmenta un 17,0 %, mentre que en els grups de 15 1/16 a 27 mujades i de 27 1/16 a 90 mujades aquest increment és només, respectivament, del 4,5 % i del 3,6 %.¹⁶

3. La forta concentració de terres en mans dels propietaris de més de 90 mujades queda, però, matisada quan un hom observa on estan localitzades aquestes propietats. En efecte, la propietat de més de 90 mujades és inexistent

15. Es podria objectar que aquest augment no és real i que simplement tradueix les imperfeccions en l'elaboració dels amillaments de mitjan segle XIX. En efecte, l'increment global de les terres del Pla entre els dos blocs d'amillaments és del 4,5 %. Com que no es pot suposar la incorporació de «noves» terres, hom haurà de concloure que aquesta crescuda no fa sinó traduir les imperfeccions/ocultacions dels amillaments de 1851/52. En aquest sentit, es podria argumentar que l'ocultació que es produeix el 1851/52 afecta sobretot els grups de propietaris més importants i que, per tant, l'acreciment que experimenten les propietats d'aquests grups el 1862/74 no és real. Voldríem assenyalar, d'una banda, que això no invalidaria el nostre plantejament, puix que, en darrera instància, es tracta d'establir la forta concentració de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX, i, des d'aquesta perspectiva, l'aspecte evolutiu no és necessàriament el més important. D'altra banda, però, l'incrementació absoluta de les terres del Pla és de 484 15/16 mujades, mentre que l'alça que experimenten les terres dels grups que estem considerant pràcticament duplica aquesta quantitat, car és de 889 4/16 mujades. En resum, en el cas versemblant que les imperfeccions/ocultacions que denoten els amillaments del 1851/52 afectessin sobretot les propietats de més de 15 mujades, això ni nega, ni contradïu, la tendència a accentuar-se el grau de concentració de l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX. Si de cas, caldria matisar que el ritme d'aquesta accentuació fou probablement més lent que no sembla indicar la informació continguda en els amillaments, encara que, en aquest supòsit, caldria admetre també un índex de concentració de la propietat superior en el moment inicial (1851/51) del període considerat.

16. També en aquest cas es podrien fer algunes objeccions si hom pressuposa que l'augment és fonamentalment del bosc, que lògicament tendia a assolir major importància en les propietats més grans. No és així; l'increment del bosc és de molt poca consideració en el conjunt de tot el Pla (1.586 m. el 1851/52 i 1.625 12/16 m. el 1862/74). Tampoc no és imputable a la fortíssima crescuda que experimenten les terres ermes en passar de les 641 13/16 m. el 1851/52 a 2.127 3/16 m. el 1862/74, puix que aquesta crescuda correspon a la davallada de la vinya (que passa de 2.819 m. a 1.469 13/16 m.), conseqüència de l'aparició de l'oidium el 1853.

a la majoria de municipis del Pla (Barcelona, les Corts, Gràcia, Sant Gervasi, Sant Martí, Sants —el 1862/74— i Sarrià) i només apareix en aquells municipis (Horta i Vallvidrera) on el bosc ocupava gran extensió.¹⁷ Així, malgrat que només el 41,8 % (1851/52) o el 50,94 % (1862/74) de la propietat de més de 15 mujades es trobi localitzada en aquests dos municipis, la realitat és que la propietat de més de 90 mujades és pròpia d'aquests dos municipis, situats a la falda de Collserola, que concentren entre el 80 i el 90 % d'aquest tipus de propietat. Aquest fenomen, òbviament, es relaciona amb la situació i les característiques del paisatge agrari d'aquests municipis i no pas amb les possibilitats d'una utilització del sòl alternativa a l'agricultura, que eren, en aquests casos concrets, molt reduïdes. Aquestes possibilitats, en canvi, condicionen la distribució de la gran propietat inferior a 90 mujades i la seva concentració en determinats municipis. En efecte, observem la distribució que resulta sense considerar la propietat de més de 90 mujades i la comparem amb la distribució global de les terres del Pla:

	Bar- celona	les Corts	Gràcia	Horta	Sant Gervasi	Sant Martí	Sants	Sarrià	Vall- vidrera
1 Distribució total 8 terres Pla 5 (%)	9,6	5,9	5,0	17,4	7,4	20,5	9,0	10,7	14,5
1 / 5 Distribució pro- 2 pietat entre 15 i 90 M. (%)	6,2	7,0	5,4	16,1	13,0	25,1	6,8	9,9	10,7
1 Distribució total 8 terres Pla 6 (%)	11,7	5,6	3,6	16,0	7,0	20,7	6,4	11,4	17,6
2 / 7 Distribució pro- 4 pietat entre 15 i 90 M. (%)	5,3	5,8	4,3	21,1	11,9	24,5	5,4	14,0	7,7

Dos són els fets que voldríem destacar d'aquestes dades: *a*) La ràpida disminució relativa (i absoluta, podem afegir, malgrat que per simplificar l'exposició no hem recollit la informació en el quadre) del total de terres d'alguns dels municipis més afectats pel doble procés d'industrialització i urbanització (Gràcia, Sants), que veuen disminuir així el seu pes relatiu dins el conjunt del Pla pel que fa a l'extensió de la propietat agrària. *b*) La importància de la gran propietat inferior a les 90 mujades en els municipis més rics agrícolament (les Corts, Sarrià, Sant Martí de Provençals) o més allunyats de l'especulació urbano-

17. Entre Horta i Vallvidrera concentraven el 91,69 % del bosc del Pla de Barcelona el 1851/52 i el 89,47 % el 1862/74. El bosc representava el 19,29 % (Horta) i el 70,91 % (Vallvidrera) del total de terres d'aquests municipis el 1851/52. El 1862/74 aquest percentatge havia davallat significativament a Vallvidrera, on el bosc ja només representava el 55,80 % de les terres del terme, però no així a Horta, on es mantenia en el 19,93 %.

industrial (Horta), en alguns dels més afectats per la industrialització-urbanització (Gràcia i Sant Martí novament) i, finalment, en aquells que tendeixen a esdevenir segona residència de la burgesia barcelonina (Sarrià, Sant Gervasi). En tots aquests casos la presència de la propietat entre les 15 1/16 i les 90 mujades és superior el 1862/74 al percentatge que correspon a aquests municipis en el conjunt del Pla de Barcelona segons l'extensió de les seves terres.

En definitiva, tot el que portem vist fins ara ens configura una estructura de la propietat de la terra molt concentrada que respon a condicionaments molt diversos: a la falda de Collserola (Horta, Vallvidrera) és conseqüència de la presència d'antigues i grans masies que acaparen grans extensions de bosc; són propietats que fàcilment superen les 90 mujades d'extensió;¹⁸ més generalment, i sense la presència d'aquestes grans propietats superiors a les 90 mujades, la concentració de la propietat es relaciona amb la riquesa i l'activitat agrícola del municipi (Sant Martí, Sarrià, les Corts —on predomina la mitjana/gran propietat pageda inferior a les 27 m.— són els millors exponents d'aquesta situació i, en menor mesura, Sant Gervasi) i amb la presència de finques de camp de la burgesia barcelonina (Sarrià);¹⁹ finalment, l'alternativa urbano-industrial en la utilització del sòl també contribueix, en alguns casos (Gràcia, Sant Martí, però no pas a Sants), a accentuar l'índex de concentració de la propietat de la terra, tot i que quan aquest procés és molt ràpid i intens (Gràcia) la propietat urbana tendeix a substituir la propietat agrària, que perd pes progressivament, tant en termes relatius com absoluts (disminució de l'extensió de les terres de conreu en els municipis afectats).

18. Sobre la història d'algunes de les masies més importants d'Horta i Vallvidrera són de molta utilitat les obres de Desideri Díez i QUIJANO, *El que ha estat i és Horta* (Barcelona 1982), i Llorenç SALLENY I GOTES, *Història documentada del poble i parròquia de Santa Maria de Vallvidrera* (Barcelona 1916).

19. Segons el Nomenclàtor del 1860, la distribució de les masies i de les «torres» (anomenades *torre-casa de recreo* a Barcelona, les Corts, Horta, Sants i Sarrià; i *torre-casa de campo* a Gràcia, Sant Andreu i Sant Gervasi) al Pla de Barcelona —sense Vallvidrera— era la següent:

municipi	masies	% sobre el total	torres	% sobre el total
Barcelona	21	7,92	5	14,71
les Corts	31	11,70	4	11,76
Gràcia	10	3,77	6	17,67
Horta	16	6,04	1	2,94
Sant Andreu	25	9,43	2	5,88
Sant Gervasi	25	9,43	1	2,94
Sant Martí	70	26,42	—	—
Sants	42	15,85	2	5,88
Sarrià	25	9,43	13	38,24
	265		34	

2. La mobilitat de la propietat de més de 15 mujades

Es tracta ara d'esbrinar si la mitjana-gran propietat i la gran propietat que caracteritzen l'estructura de la propietat de la terra del Pla de Barcelona i la imbuïen d'un grau de concentració força considerable i amb tendència a l'augment, romanen estables, pel que fa als propietaris, o, al contrari, presenten una forta mobilitat que facilita els canvis de propietat tot i mantenir-se la tendència a una major concentració. En altres paraules, es tracta de saber si la terra al Pla de Barcelona constitueix el monopoli d'unes famílies de propietaris que són sempre les mateixes, si més no des de mitjan segle XIX, i que mitjançant els enllaços matrimonials tendeixen a agrupar els seus patrimonis o si, en canvi, el factor terra es troba sotmès a una forta mobilitat, la qual cosa permetria, com entre les darreries del segle XVIII i comenaments del segle XIX, «fixar a la terra», si era el cas, els beneficis industrials i comercials a tots aquells «nouvins-guts» que el desenvolupament econòmic de la segona meitat del vuit-cents permetia consolidar un patrimoni.

Per tal de realitzar una aproximació a la mobilitat de la propietat de la terra entre el 1851/52 i el 1862/74 hem revisat acuradament tots els canvis de propietari que afecten les propietats superiors a les 15 mujades, així com el llinatge i les possibles relacions familiars dels propietaris que intervenen en els canvis, per tal de destriar els veritables canvis de propietat de les transmissions del patrimoni per heretament. Hem intentat sintetitzar tota la informació disponible en el quadre que segueix:

Lectura del quadre I: Grups extensió de la propietat: 1 = de 15 1/16 a 27 m.
2 = de 27 1/16 a 90 m.
3 = + de 90 m.

II: Total de propietaris que desapareixen a cada grup després del 1851/52.

III: % que representa II sobre el total de propietaris de cada grup el 1851/52.

IV: Total d'extensió de terres que corresponia als propietaris de cada grup que desapareixen després de 1851/52.

v: % que representa IV sobre el total de terres de cada grup el 1851/52.

Nota: La segona part del quadre fa referència als propietaris que apareixen per primera vegada el 1862/74, la lectura de les columnes és la mateixa, però els marcs de referència són ara els nous propietaris i, en conseqüència, el total de propietaris i de terres de cada grup el 1863/74.

Municipis: 1 = Barcelona; 2 = les Corts; 3 = Gràcia; 4 = Horta; 5 = Sant Gervasi; 6 = Sant Martí; 7 = Sants; 8 = Sarrià; 9 = Vallvidrera.

QUADRE VI. — *Canvis de propietat al Pla de Barcelona en les propietats de més de 15 mujades (1851/52 - 1862/74)*

% (respecte a l'extensió total municipal de les propietats de més de 15 m.) que representa l'extensió de terres corresponents als propietaris que desapareixen a cada grup i municipi després de 1851/52.													
I	II	III	IV	V	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	36 (1)	48,7	715,8	47,9	56,0	19,4	35,5	56,4	35,3	62,6	83,7	48,0	33,1
2	21 (2)	44,7	979,7	46,9	67,0	100,0	73,5	44,7	29,2	59,4	36,3	25,4	40,2
3	2 (3)	18,2	196,6	13,7	—	—	100,0	—	—	—	100,0	—	—
59		44,7	1.892,1	37,7	60,1	27,5	64,0	48,4	27,2	60,5	72,6	35,3	9,8

(1) Es tracta de 30 propietaris que desapareixen i de 6 propietaris que engrandeixen la seva propietat i passen al grup superior.

(2) Es tracta de 10 propietaris que desapareixen, de 8 que per disminució de la seva propietat passen al grup inferior i de 3 que per engrandiment de la seva propietat passen al grup superior.

(3) Es tracta de 2 propietaris (la Companyia Agrícola i Larrad) que per disminució de la seva propietat passen al grup inferior.

% (respecte a l'extensió total municipal de les propietats de més de 15 m.) que representa l'extensió de terres corresponents als nous propietaris que apareixen a cada grup i municipi el 1862/74													
I	II	III	IV	V	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	31 (1)	45,6	664,3	46,3	52,0	20,8	43,1	66,4	29,8	62,9	47,8	34,4	36,3
2	25 (2)	46,3	1.138,7	45,8	59,5	—	—	56,3	34,1	63,0	—	65,2	—
3	4 (3)	30,8	392,1	19,7	—	—	—	55,9	—	—	—	—	12,9
60		44,4	2.195,1	37,1	55,5	20,8	28,7	58,4	28,3	62,9	7,5	52,5	12,1

(1) Es tracta de 23 nous propietaris i de 8 procedents del grup superior per disminució de la seva propietat.

(2) Es tracta de 19 nous propietaris i de 6 procedents del grup inferior per engrandiment de la seva propietat.

(3) Es tracta d'1 nou propietari i de 3 procedents del grup inferior, però que, en augmentar la seva propietat, superen les 90 m.

El període de temps que separa els dos blocs d'amillaments és certament molt curt, però la lectura del quadre és força clara: la mobilitat del factor terra és molt acusada, sobretot pel que fa a les propietats de menys de 90 mujades. Atesa la brevetat temporal, aquesta mobilitat no pot explicar-se, òbviament, per les vicissituds de la conjuntura agrària, tot i que els preus agraris es troben a l'alça en aquests moments.²⁰ Més avit cal relacionar-la amb les diferents mesures

20. Sobre l'evolució dels preus agraris a Barcelona durant el segle XIX, *vid.* Joan SARDÀ, *La política monetaria y las fluctuaciones de la economía española en el siglo XIX* (Madrid sense data [1948]; Antoni SEGURA I MAS, *El mercat de cereals i llegums a Barcelona (1814-1868)*, «Recerques», 14 (1983), ps. 177-212.

que incidiren directament sobre el doble procés urbano-industrial. Ensenms amb la dinàmica pròpia que aquest doble procés havia endegat a Catalunya, i més concretament al Pla de Barcelona (i que és, sens dubte, el major condicionant que actua sobre l'estructura de la propietat de la terra als voltants de Barcelona), cal tenir presents un seguit de fenòmens i mesures que Carme Massana²¹ han sintetitzat de manera molt clara: «A la segona meitat del segle XIX s'havien conjuminat a l'àrea de Barcelona diversos fets —la liberalització dels lloguers (1842), la industrialització progressiva d'aquesta àrea, l'afluència de població, l'enderrocament de les muralles (1852), l'aprovació del Pla Cerdà (1858)...— que crearen les condicions per a la formació d'un mercat de l'habitatge en expansió i la creació d'una indústria de la construcció dedicada tant a l'edificació d'habitatges com a la realització de les obres d'urbanització de la ciutat.» Ens trobem, doncs, als inicis de la gènesi d'aquest mercat de l'habitatge i del sorgiment d'una indústria de la construcció a gran escala. En aquests moments inicials el que predomina encara és l'especulació sobre la terra més que no pas l'edificació, tot i que aquesta ha estat ja força intensa en determinats municipis del Pla (Gràcia sobretot). Aquesta especulació —veritable acumulació primitiva de la futura edificació del Pla de Barcelona— és el que explica l'extraordinària mobilitat que hom observa al quadre 6.

En el sentit que acabem d'apuntar la lectura del quadre resulta totalment coherent:

1. La mobilitat global és molt acusada, afecta el 60 % dels propietaris i, a més, una tercera part de les terres de més de 15 mujades.

2. L'anàlisi per grups d'extensió de la propietat denota, d'una banda, que aquesta mobilitat és mínima en les propietats superiors a les 90 mujades; això és lògic si pensem que aquestes propietats, con vèiem abans, es trobaven situades, gairebé totes, en els municipis d'Horta i Vallvidrera, que no presentaven cap possibilitat, immediata, ni a termini mitjà, d'expansió urbanística ni industrial. És més, els únics canvis de propietat observats en aquest grup afecten propietaris que tenien part de la seva propietat situada a Gràcia i Sants el 1851/52 i que, simplement, deixen de figurar entre els propietaris de més de 90 mujades el 1862/74. De la mateixa manera, els únics nous propietaris que s'incorporen a aquest grup el 1862/74 ho fan precisament amb propietats situades a Horta i Vallvidrera. D'altra banda, les propietats situades entre les 15 1/16 i les 90 mujades presenten una gran mobilitat que arriba a afectar aproximadament la meitat de les terres i dels propietaris.

3. On es copsa, però, de manera més clara la relació entre especulació urbanística i industrial i canvis en la propietat és en l'anàlisi dels municipis més afectats per la mobilitat de la propietat de la terra. Es poden distingir clarament tres grups de municipis:

a) Aquells on els canvis de propietat giren entorn del 60 % de les terres que tenien el 1851/52. És el cas de Barcelona (el 60,1 %), Gràcia (el 64,0 %), Sant Martí (el 57,0 %) i Sants (el 72,6 %). Són, evidentment, els municipis més

21. Carme MASSANA, *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)* (Barcelona 1985), p. 141.

afectats pel doble procés d'expansió urbano-industrial i aquells on augmenta més ràpidament la població durant la segona meitat del segle XIX com a conseqüència de la immigració: «aquests estols de gent forastera acoplats per lo moviment fabril i comercial a Sant Martí, al Poble Sec i a Sants... [i Gràcia, que, segons un autor local, el 1893] ocupava lo novè lloc per son cens de població entre totes les ciutats de la Península».²² En el cas extrem de Gràcia i Sants, on la construcció d'habitatges i establiments industrials s'ha avançat a la resta de municipis del Pla, la desaparició dels propietaris suposa també la desaparició de les terres, car segurament no es tractava de veritables canvis de propietat, sinó d'urbanització de les antigues terres de conreu, como ho denota la davallada absoluta que experimenta l'extensió total de les terres d'aquests dos municipis entre el 1851/52 i el 1862/74 i la no aparició de nous propietaris que substitueixin els desapareguts.

b) Municipis on els canvis de propietat afecten entre el 40 i el 50 % de les propietats de més de 15 mujades el 1851/52. Són Sarrià (40,1 %) i Horta (48,4 %). En els dos casos es dona una característica comuna, els canvis són conseqüència sobretot de l'engrandiment de propietats ja existents que, en ocasions (Horta), arriben a situar-se el 1862/74 en el grup de més de 90 mujades. Són també municipis on l'activitat agrària continua essent la predominant i que han estat molt poc afectats per l'expansió urbano-industrial. Si de cas, han experimentat algunes conseqüències indirectes d'aquesta expansió: especialització en determinats serveis (bugaderies) per a la població benestant barcelonina (Horta); elecció com a segona residència de la burgesia de Barcelona (Sarrià).

c) Finalment, queda un grup de municipis molt poc afectat pels canvis de propietat. Són, juntament amb els municipis citats en el grup anterior, els municipis «pagesos» del Pla on la mitjana - gran propietat de la pagesia benestant roman força estable i al resguard de l'especulació del sòl. La riquesa agrícola d'alguns d'aquests municipis (les Corts) és considerable. Un altres, com succeïa a Sarrià, comencen a cridar l'atenció de la burgesia barcelonina com a segona residència (Sant Gervasi). Vallvidrera, finalment, roman al marge tant de l'especulació urbano-industrial com de la pràctica d'una agricultura d'alts rendiments que caracteritza altres municipis del Pla.

En resum, no sembla pas que resulti agosarat afirmar que el principal factor que incideix en la mobilitat de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX i l'explica és el procés d'expansió industrial i urbana que caracteritza el vuit-cents català. En aquest mateix sentit, la mobilitat i el procés de concentració de la propietat a què aquesta dona lloc són conseqüència directa de l'especulació que genera la industrialització en possibilitar unes alternatives no agràries d'utilització del sòl del Pla.

22. *Geografia general de Catalunya*, dirigida per F. CARRERAS, vol. «Província de Barcelona» (per Cels GOMIS) (Barcelona sense data), ps. 986-987 i 1052.

3. *Estudi de la residència dels propietaris de més de 15 mujades*

L'estudi de la residència dels grans propietaris del Pla de Barcelona resulta fonamental per veure el grau de penetració del capital urbà a les terres de la rodalia de la ciutat. Malauradament, els amillaraments no distingeixen sovint entre propietaris forasters i propietaris del municipi. Quan ho fan, generalment indiquen la residència dels propietaris forasters. Així i tot, la freqüència de vegades en què apareix aquesta residència és tan baixa que no es pot dur a terme l'estudi només amb la documentació dels amillaraments. Calia, doncs, cercar un altre tipus de documentació. Descartat el buidatge de les fonts de caràcter local,²³ ens hem decantat per fer un buidatge, al més exhaustiu possible, de la biografia disponible que pogués aportar informació sobre els propietaris del Pla de Barcelona, tant pel que fa a la seva residència com pel que fa a la seva professió.²⁴ La tasca ha estat laboriosa, però els resultats han compensat amb escreix

23. L'opció de buidar actes municipals, padrons, etc., fou descartada, d'una banda, per raons de disponibilitat de temps i, d'altra banda, perquè en molts casos no ha estat possible localitzar aquest tipus de documentació per a la majoria dels municipis considerats. Alguns d'aquests municipis són objecte d'estudi per diferents investigadors a partir de la documentació de caràcter local. Així, hem d'agrair a Eliseu Toscas la informació que ens ha subministrat sobre alguns dels propietaris més importants de Sarrià i Vallvidrera.

Entre la documentació dels amillaraments figura el *vezindario* de Sant Gervasi de l'any 1834 que ha estat consultat: Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Hisenda Moderna, Ter-1, «Catastro o Apeo y nueva visura de todas las Tierras, Casas y demás Fincas, del Lugar y Término de San Gervasio del Corregimiento de Barcelona, formado en el año de 1834».

24. La relació que segueix no inclou totes les obres consultades, però sí aquelles que ens han permès obtenir informació sobre alguns dels propietaris més importants del Pla de Barcelona, ja sia sobre la seva residència, sobre la seva professió o sobre altres detalls (familiars, polítics, culturals, de nivell sòcio-econòmic, etc.) que ens han ajudat a caracteritzar cada un d'aquests propietaris i el context on es movien. Aquestes obres són: Manuel ARRANZ i Jaume FABRE, *La història dels noms dels carrers de Barcelona: crítica al nomenclàtor de 1980*, «L'Avenc», 43 (1982), ps. 8-10; VÍCTOR BALAGUER, *Las calles de Barcelona*, 2 vols. (Barcelona 1865); FRANCESC CARRERAS, *Geografía general de Catalunya*, vol. «Provincia de Barcelona» (per Cels GOMIS) i vol. «La Ciutat de Barcelona» (per F. CARRERAS) (Barcelona s. d.); JAUME CARRERA PUJAL, *Historia política de Cataluña en el siglo XIX*, vol. iv, «La Segunda Guerra Carlista y las Revoluciones de 1848 y 1854», i vol. v, «La Revolución de 1868, la República de 1873 y la Tercera Guerra Carlista» (Barcelona 1957); *La economía de Cataluña en el siglo XIX*, 4 vols. (Barcelona 1961); Carles CARRERAS i VERDAGUER, *Estructura de la propietat i morfologia urbana*, tesi doctoral (Universitat de Barcelona 1979); *Hostafrancs. Un barri de Barcelona* (Barcelona 1974); Sants. *Anàlisi del procés de producció de l'espai urbà de Barcelona* (Barcelona 1980); Josep M. CASAS i GURI, *Les Corts: un poble perdut, un barri introbable* (Barcelona 1976); Josep COROLEU, *Guía del forastero en Barcelona y sus alrededores* (Barcelona 1887); *Memorias de un menestral en Barcelona, 1792-1864* (Barcelona, «Biblioteca de La Vanguardia», 1888); *Diccionari biogràfic*, 4 vols. (Barcelona 1966-70); Desideri Díez QUIJANO, *El que ha estat i és Horta* (Barcelona 1982); Jaume FABRE i Josep M. HUERTAS, *Carrers de Barcelona. Com han evolucionat els seus noms* (Barcelona 1982); Josep FREIXA i GIRALT, *Recull de dades per a una història de Sant Martí de Provençals* (Barcelona 1982); *Gran enciclopèdia catalana*, 17 vols. (Barcelona 1969 i ss); «Guía almanaque de Barcelona 1857» (Barcelona 1857); «Guía almanaque de Sants y Hostafrancs, 1926» (l'Hospitalet 1926); Jacinto LAPORTA, *Apuntes históricos de Sants* (Barcelona 1880); Montserrat LLORENS, «Biografies», a Jaume VICENS VIVES i Montserrat LLORENS, *Industrials i polítics del segle XIX* (Barcelona 1958); Jesús MESTRE i CAMPÍ, *Barcelona 1835-1840. Una ciutat pre-industrial en transformació*, tesi de llicenciatura (Universitat de Barce-

el temps esmerçat, ja que ha estat possible conèixer la residència de les tres quartes parts dels propietaris més importants del Pla. El balanç queda recollit en la informació continguda al quadre 7.

Lectura del quadre I: Distribució (%) dels propietaris segons el municipi on és situada la seva propietat.

II: Distribució (%) dels propietaris segons el municipi on resideixen.

III: Distribució (%) de l'extensió de les propietats segons els municipis on es troben situades.

IV: Distribució (%) de l'extensió de les propietats segons els municipis de residència dels seus propietaris.

Municipis: 1 = Barcelona; 2 = les Corts; 3 = Gràcia; 4 = Horta; 5 = Sant Gervasi; 6 = Sant Martí; 7 = Sants; 8 = Sarrià; 9 = Vallvidrera; 10 = altres; 11 = residència desconeguda.

lona 1980); Pere MOLAS I RIBALTA, *La Junta de Comerç de Barcelona. Els seus precedents i la seva base social, a Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII* (Barcelona 1977); *Nomenclator 1980 de les vies públiques de Barcelona* (Ajuntament de Barcelona 1981); Fèlix OLIVÉ GUILERA, *Al margen de un centenario. Gracia. Síntesis de historia local* (Barcelona, Sep. de Nuestra Acción), ns. 71-74 i 76-79; Mercè RENOM I PULIT, *Inversions barcelonines en les terres de l'entorn. Un cas concret al Baix Llobregat: Sant Joan Despi a mitjan segle XIX*, a *El Pla de Barcelona i la seva història* (Barcelona 1984), ps. 483-492; Mossèn Llorens SALLEN I GOTES, *Història documentada del poble i parròquia de Santa Maria de Vallvidrera* (Barcelona 1916); Antoni SEGURA I MAS, *Evolució de l'estructura de la propietat agrària al Pla de Barcelona. 1723-1823/1841*, 2 vols., tesi doctoral (Universitat de Barcelona 1980); Roser SOLÀ I MONTSERRAT, *L'Institut Industrial de Catalunya, una peça clau a la modernització catalana*, 3 vols., tesi doctoral (Universitat de Barcelona 1984); Àngels SOLÀ I PARERA, *La desamortització eclesiàstica en Barcelona (1841-1851)*, tesi de llicenciatura (Universitat de Barcelona 1972); *L'élite barcelonina a mitjan segle XIX*, 2 vols., tesi doctoral (Universitat de Barcelona 1977); M. Teresa SOLÀ I PARERA, *El creixement urbà de Gràcia en les dècades de 1830 a 1860*, tesi de llicenciatura (Universitat de Barcelona 1983); Àngels i M. Teresa SOLÀ I PARERA, *El creixement urbà de Gràcia en les dècades de 1820 i 1830. Anàlisi de la urbanització Trilla*, a *El Pla de Barcelona...*, op. cit. (1984), ps. 389-410; Josep M. SOLÉ I SABATER, *Història del Foment Martinenc* (Barcelona 1979); José SUÑOL GROS, *Guia de San Martín de Provensals* (Barcelona 1888); Mercè TATJER MIR, *La propietat immobiliària urbana a Barcelona a mitjan segle XIX*, a *El Pla de Barcelona...*, op. cit. (1984), ps. 341-354; Anna M. TORRENT, *Els noms dels carrers de Sants*, separata de la «Revista Excursionista» (1977); Jaume VICENS VIVES, *Coyuntura económica y reformismo burgués, «Estudios de Historia Moderna»*, tom IV (Barcelona 1954), ps. 351-391; Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vols. 3 i 4 (Barcelona 1975); Josep M. VILARRUBIA I ESTRANY, *Història dels carrers de Sants* (Barcelona s. d.).

Finalment, assenyalar que també han estat buidades les llistes electorals del 1865 que han resultat molt útils per establir la residència i la professió de molts propietaris. Hem d'agrair a Jesús Mestre el seu suggeriment i col·laboració en aquest sentit. Les llistes electorals corresponents a Barcelona i als municipis del Pla s'estructuraven en cinc seccions (secció del Pi, de Palau, de Sant Bertran, de Sant Pere i dels Afores) i varen ésser publicades pel «Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona», núms. 276-291, és a dir, entre el 17 de novembre i el 3 de desembre de 1865.

QUADRE VII. — *Residència dels propietaris de més de 15 mujades de terra al Pla de Barcelona (1851/52 - 1862/74)*

1851/1852											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	6,5	7,9	5,0	20,1	11,5	20,1	3,6	13,0	12,3	—	—
II	61,4	1,5	—	—	—	2,3	—	10,6	2,3	3,1 (1)	18,9
III	4,4	5,0	4,9	14,1	10,8	17,9	7,7	7,6	27,7	—	—
IV	53,6	1,3	—	—	—	1,5	—	13,4	3,0	2,0	25,3

(1) Es tracta de dos propietaris de Sant Andreu de Palomar, 1 de Vic i 1 de Madrid.

1862/1874											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	7,1	8,7	6,5	14,4	11,5	21,6	7,2	10,8	12,2	—	—
II	62,2	1,5	—	—	—	1,5	0,7	10,4	1,5	4,4 (1)	17,8
III	3,5	3,8	2,8	19,9	9,2	16,3	3,6	9,9	31,1	—	—
IV	52,8	0,8	—	—	—	0,7	0,3	13,4	3,4	2,6	26,1

(1) Es tracta de 2 propietaris de Sant Andreu de Palomar, 1 de Vic, 1 de Palma de Mallorca, 1 de Maó i 1 de Madrid.

El quadre pràcticament es comenta sol, car els resultats són claríssims: més del 75 % dels propietaris la residència dels quals ens és coneguda residien a Barcelona i controlaven més del 70 % de les terres del Pla de Barcelona superiors a les 15 mujades (en el quadre, que inclou els percentatges corresponents als propietaris dels quals desconeixem la residència, aquests percentatges se situen per damunt del 60 i del 50 %, respectivament). En canvi, a quatre municipis (Gràcia, Horta, Sant Gervasi i Sants) no residia cap gran propietari el 1851/52. La situació no sembla haver variat el 1862/74. La propietat barcelonina domina, per tant, aclaparadorament, l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona a través del control que exerceix sobre la gran propietat. La seva presència, òbviament, no es correspon amb el percentatge de terres que pertocquen al municipi de Barcelona, sinó que aquesta presència és deu o dotze vegades superior i s'escampa per tots els municipis del Pla i, especialment, pels més immediats a la ciutat (Sants, Gràcia, Sant Martí de Provençals), que són també afectats pel doble procés urbano-industrial i els que oferien, en conseqüència, unes possibilitats més grans.

En menor mesura també trobem una presència significativa de la gran propietat barcelonina en els municipis que la burgesia de la ciutat començava a escollir com a segona residència i zona d'estiu: Sarrià i Sant Gervasi. En aquests casos havien de pesar més, forçosament, les raons de prestigi social (ésser propietari d'una «torre» al Pla de Barcelona) que no pas les possibilitats d'especulació, que es trobaven molt més limitades que en els municipis del grup

anterior. Això sense menystenir l'obtenció d'uns beneficis derivats de l'agricultura. En aquest sentit, el cas de les Corts és molt rellevant. Es tracta del segon municipi més petit del Pla, segons l'extensió de terres que figura als amillaraments, però es practicava una agricultura de rendiment molt elevat que, segurament, només era superada a les zones de regadiu de Sant Martí de Provençals. És l'únic municipi del Pla on totes les terres cadastrades són terres de conreu, puix que no existien en el terme municipal ni bosc, ni sorrals o rocams, ni tan sols terres ermes (només Sants presentava una situació semblant, però amb presència d'erm). Doncs bé, el 1851 el 57,0 % del total de terres de secà de les Corts era en mans de propietaris de Barcelona. Això mateix succeïa amb la resta de conreus: vinya, el 40 %; regadiu, el 68 %; fruiters, el 58 %. El 1863 la presència de la propietat barcelonina a les Corts havia davallat lleugerament; així i tot, encara conservava la meitat de les terres del terme.²⁵ En darrera instància, la recerca dels beneficis derivats d'una agricultura d'alts rendiments també pot explicar, en ocasions, aquesta forta penetració del capital urbà a les terres de la rodalia de la ciutat.

També a Horta, on no residia cap dels grans propietaris dels quals coneixem la residència (que són més del 80 %), la propietat barcelonina era predominant i controlava les propietats i les masies més importants del municipi.

Finalment, cal assenyalar que existia un altre nucli de grans propietaris important que no residia a Barcelona. És el nucli de Sarrià, residència tradicional de la pagesia benestant del Pla que, malgrat haver abandonat la vida a pagès per convertir-se en importants hisendats i àdhuc en homes de negocis, continua arrelada al municipi d'origen on conserva les masies. Són tots, per tant, grans propietaris d'origen pagès que estenen les seves propietats als municipis veïns (les Corts, Sant Gervasi i, sobretot, Vallvidrera). Les aliances matrimonials entre els membres d'aquest grup de propietaris són freqüents, com ho denoten la repetició i les diferents combinacions dels cognoms més representatius (Amigó, Balasc, Bosc, Calopa, Canet, Campreciós, Castelló, Cortès, Cuiàs, Feu, Galvany, Gelabert, Llavalloll, Mayol, Modolell, Pedralbes, Roses, Sauró, etc.) d'aquest grup de propietaris. Són, en certa mesura, «la noblesa pagesa» del Pla que al llarg del segle XVIII varen consolidar una sòlida posició com a grans propietaris²⁶ i que, com ha assenyalat P. Vilar i han demostrat els treballs de les germanes Solà,²⁷ al segle XIX tindran un important protagonisme en la parcel·lació i urba-

25. Hom pot trobar el detall d'aquestes dades a LL. FERRER, A. SEGURA i J. SUAÚ, *op. cit.* (1985), ps. 149-150.

26. Sobre el procés de consolidació del grup de la pagesia benestant del Pla de Barcelona al llarg del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX, *vid.* les obres citades d'Antoni SEGURA (1980 i 1983) i Antoni SEGURA i Jaume SUAÚ (1984). Sobre l'altra cara de la moneda, la progressiva proletarització de la major part de la pagesia del Pla, *vid.* l'obra també citada d'Antoni SEGURA (1981).

27. La majoria d'aquestes famílies pageses ja es trobaven sòlidament consolidades sobre les seves propietats al segle XVIII i, com ha demostrat Pierre Vilar, controlaven les aigües de reg del Pla de Barcelona: «... els pagesos sòlidament instal·lats a Sarrià, a Horta o a Sant Gervasi: quants noms avui familiars en la toponímia dels alts barris urbans —Anglè, Modolell, Lledó, Galvany— exerciren al segle XVIII un paper constant en el repartiment de les aigües corrents o amagades, abans d'exercir-ne un, al segle XIX, en la parcel·lació i la urbanització:

nització d'alguns municipis del Pla. En definitiva, són els privilegiats supervivents del llarg procés de diferenciació de l'antiga comunitat pagesa del Pla de Barcelona. Al final d'aquest procés, ja conclòs a les darreries del segle XIX, hom troba fortament arrelada sobre les seves possessions i progressivament més sòlidament vinculada amb el món dels negocis barcelonins els qui, en darrera instància, han esdevingut la burgesia agrària del Pla de Barcelona. De la resta, tot just en quedava, momentàniament, el record.

4. *La distribució socio-professional dels propietaris*

El darrer punt que voldríem tractar és el que fa referència a la distribució socio-professional dels propietaris de terra de més de 15 mujades. Com ja hem indicat en parlar de la residència d'aquests propietaris, els amillaments no indiquen mai quina era la seva professió. Ens hem vist obligats a establir-la pels mateixos mecanismes que indicàvem en el punt anterior, és a dir, mitjançant el recurs a les fonts bibliogràfiques i a les llistes electorals del 1865. Això ha resolt parcialment el problema i s'ha pogut conèixer la professió de les tres quartes parts dels propietaris. Ara bé, queda una segona qüestió que no ha estat fàcil de resoldre: com traduir les professions en unes categories homogènies i coherents que, en certa mesura, ens aproximïn a l'estratificació social de l'època i, més particularment, a la composició de la classe dominant, si més no pel que fa a la propietat de la terra.

En treballs anteriors havíem optat per una classificació que, amb totes les limitacions inherents a distribucions d'aquest tipus, semblava respondre força bé al context social del moment. En tot cas, s'aproximava molt a la que utilitzava la mateixa documentació de l'època.²⁸ El problema és que, a la segona meitat del segle XIX, algunes de les categories que proposàvem llavors resulten obsoletes; d'altres, en canvi, s'han tornat fluides i han perdut una part o la totalitat del seu valor indicatiu i classificatori. Dos exemples bastaran. ¿T'és sentit continuar parlant de gremis, menestrals i àdhuc pagesos com a categories per a la classificació dels grans propietaris de la Barcelona de 1872, posem per cas? ¿Què vol

---

són els de les fortes masies instal·lades als pendents de Sarrià, els propietaris de les quals saberen aprofitar, durant els dos segles, l'assalt donat per la ciutat als barris alts».

Sobre la participació de pagesos benestants (Castelló, Roses, Galvaný, Bosc, Balasc, Modolell, etc.) en les urbanitzacions que es realitzaren a Gràcia entre el 1825 i el 1845, vegeu la relació que donen Àngels i M. Teresa SOLA, *op. cit.* (1984), ps. 391-392. En aquest mateix treball hom pot copsar la forta presència pagesa entre els emfiteutes que prengueren les parcel·les edificables de la urbanització Trilla. Sobre la participació dels Castelló i Galvaný en la urbanització de Gràcia vegeu el treball també citat de M. Teresa SOLA (1983).

28. Les categories que hem utilitzat per classificar els propietaris de la terra al Pla de Barcelona entre 1723 i 1823/41 mantenen una estreta relació amb les que serviren de criteri per confeccionar la contribució extraordinària de guerra del 1823. Aquestes categories són: pagesos, hortolans, menestrals, comerciants i capitalistes, professions liberals, eclesiàstics, Església, hisendats i petita noblesa, noblesa titulada, fabricants i gremis del tèxtil, i professió desconeguda. Sobre el contingut de cada una d'aquestes categories durant el període 1723-1823/41 *vid.* Antoni SEGURA, *op. cit.*, I (1980), ps. 185-191, i Antoni SEGURA i Jaume SUAÚ, *op. cit.* (1984), ps. 306-311.

dir ésser noble al darrer quart del segle XIX? Vol dir com un segle abans que hom no pren part en les activitats mercantils, financeres i, fins i tot, industrials o, al contrari, és factible trobar membres de l'antiga noblesa que actuïn d'acord amb els criteris sòcio-econòmics imperants a la societat industrial en què s'ha convertit el Principat. De fet, les dues respostes són encara possibles a la Barcelona de l'època que considerem. D'ací que destaquéssim la fluïdesa que han assolit cinquanta anys més tard algunes de les categories que utilitzàvem en treballs anteriors per referir-nos a la situació de finals del segle XVIII i del primer terç del segle XIX. Malauradament, la majoria de vegades no tenim tampoc un coneixement detallat de les activitats de cada un dels propietaris que ens possibilités uns criteris classificatoris més acurats que la referència a la professió o a la seva condició de noble o hisendat. En síntesi, hem acabat elaborant una sèrie de categories per tal de facilitar l'anàlisi i la sistematització de l'activitat fonamental que caracteritzava cada un dels propietaris, però que, en funció de tot el que hem dit, caldrà utilitzar amb una certa precaució i sense donar-los un caràcter totalment definitiu, que només pot sorgir de l'estudi en detall de cada un dels propietaris, la qual cosa, òbviament, estem molt lluny de poder dur a terme per ara.

Un cop assenyalades les seves limitacions, cal definir breument el contingut de les categories utilitzades, excepte en aquells casos on aquesta definició resultaria redundant, com és el cas de les professions desconegudes. Fem servir un total de nou categories:

1. Noblesa: incloem en aquest grup tots aquells propietaris que porten títol i figuren amb aquest als amillaraments i aquells altres que hem pogut classificar com a nobles a partir de la bibliografia consultada. En algun cas excepcional hem classificat en un altre grup algun membre de la noblesa en atenció a la intensa dedicació a determinades activitats.²⁹

2. Comerciants i capitalistes: s'utilitza amb un contingut similar al que li donàvem per a la primera meitat del vuit-cens. Es tracta bàsicament de comerciants —grans comerciants— que en aquesta època compaginen els afers comercials amb multitud d'altres negocis (accions bancàries, participació en companyies fabrils i/o de ferrocarrils, assegurances marítimes, etc.). De fet, durant la segona meitat del segle XIX es fa cada cop més difícil deslligar les diferents activitats (comerç, indústria, finances, explotació de la terra, etc.) de la gran burgesia barcelonina. Per tant, incloem en aquest grup aquells propietaris que o bé tenen un origen comercial molt clar (membres de la Junta de Comerç, representants de les famílies de grans comerciants barcelonins del set-cents) o bé l'activitat comercial predomina sobre les altres que realitza.

3. Fabricants: les consideracions generals són les mateixes que en el cas anterior; ara, però, l'activitat que sembla predominar en aquests propietaris és la industrial. També hi hem inclòs aquells propietaris que, segons els amillaraments, tenien una fàbrica o més que surt ressenyada a la documentació.

29. Aquest és el cas, per exemple, de Francesc Fontanellas, marquès de Casa Fontanella, que, segons Angels SOLA (*op. cit.* [1972], ps. 108-109), fou banquer, accionista de companyies de ferrocarrils, etc., i s'agradava de figurar a les escriptures notariales com a comerciant matriculat i no pas com a marquès.

4. Hisendats i grans propietaris: aquest grup és el que més es diferencia en el seu contingut de com havia estat utilitzat en treballs anteriors. Inclou els membres de la petita noblesa, malgrat que són pocs i amb tendència a desaparèixer. També inclou la pagesia benestant del Pla —o els seus descendents aburguesats i convertits en ciutadans de Barcelona— que, tot i residir a les grans masies de llurs avantpassats, són en realitat grans propietaris que viuen de les rendes que els proporcionen les terres i/o finques que cedeixen en arrendament i de l'explotació, mitjançant la utilització de treball assalariat, de les terres del mas on resideixen. Això no exclou la participació en altres activitats no relacionades amb la terra, cosa que es dona molt sovint. Són, aproximadament, la tercera part dels propietaris d'aquesta categoria. El gruix del grup, però, el constitueix un conjunt de grans propietaris —en el sentit que la documentació de l'època tendeix a classificar-los amb el qualificatiu d'hisendats o propietaris— que viuen, sobretot, de les rendes que els proporcionen les seves propietats. No obstant això, la majoria d'aquests hisendats participen activament, com a accionistes (ferrocarrils, companyies industrials, financeres o de comerç), en els altres sectors de la producció. Per tant, també en aquest cas són vàlides les consideracions fetes en els dos grups anteriors i no sembla agosarat assimilar-los a la gran burgesia barcelonina, malgrat que, en aquesta ocasió, la seva activitat principal es relacioni amb la terra i amb l'especulació que el seu control possibilita en el context espàcio-temporal que estem considerant.

5. Professions liberals: comprèn, òbviament, els propietaris que exercien una professió liberal (notaris, metges o cirurgians, advocats, etc.) i els militars, sempre i quan no fos explícita la seva condició de nobles, cosa molt freqüent en els militars d'alta graduació, que són els que apareixen entre els propietaris més importants del Pla de Barcelona. També comprèn els funcionaris de l'administració de l'estat i dels organismes que en depenen, tant en el vessant executiu com el judicial.

6. Església: són bàsicament monestirs i convents. No surten eclesiàstics com a propietaris a títol individual.

7. Institucions: es tracta de propietaris jurídics, no de persones físiques (Ajuntament, Hospital General de la Santa Creu, la Companyia Agrícola, etc.). Són molt pocs.

8. Dones: es tracta en realitat d'aquelles dones per a les quals no teníem cap referència sobre l'activitat del marit o de la família. Així doncs, no figuren en aquesta categoria totes les dones, ja que moltes han pogut ésser classificades en altres categories més precises que la simple menció del sexe.

9. Professió desconeguda.

Del quadre 8 es desprenen un seguit de conclusions que passem a exposar a continuació (p. 151).

1. La tendència a la concentració de la propietat de la terra queda perfectament reflectida en el considerable engrandiment que presenta, entre 1851/52 i 1862/74, la propietat mitjana de gairebé tots els grups socio-professionals considerats (amb les excepcions de l'Església, les institucions i les dones). En termes absoluts destaquen els grups de la noblesa, dels comerciants i capitalistes i dels hisendats, que, el 1862/74, presenten unes extensions mitjanes de les seves pro-

QUADRE VIII. — *Distribució de la propietat de més de 15 mujades al Pla de Barcelona segons la classificació socio-professional dels propietaris (1851/52 - 1862/74)*

grups socio-professionals	1851/1859					1862/1874				
	total de propietaris	% de propietaris	total d'extensió de terres	% d'extensió	extensió mitjana	total de propietaris	% de propietaris	total d'extensió de terres	% d'extensió	extensió mitjana
1	13	9,9	476,6	9,5	36,7	15	11,1	670,9	11,4	44,7
2	21	15,9	764,7	15,2	36,4	13	9,6	568,8	9,6	43,8
3	7	5,3	163,8	3,3	23,4	10	7,4	314,8	5,3	31,5
4 (30)	44	33,3	1.649,2	32,8	37,5	44	32,6	1.995,2	33,7	45,3
5	10	7,6	242,6	4,8	24,3	11	8,2	298,1	5,0	27,1
6	3	2,3	124,3	2,5	41,4	3	2,2	116,8	2,0	38,9
7	2	1,5	176,2	3,5	88,1	3	2,2	126,1	2,1	42,0
8	9	6,8	286,5	5,7	31,8	11	8,2	236,9	4,0	21,5
9	23	17,4	1.141,9	22,7	49,6	25	18,5	1.587,7	26,8	63,5
	132	100,0	5.025,8	100,0	38,1	135	100,0	5.915,3	99,9	43,8

pietats entorn de les 44 mujades. A la resta de grups l'extensió mitjana de la gran propietat se situa per dessota de la del conjunt del Pla. Això no obstant, cal fer notar que, en termes relatius, l'increment més important, entre 1851/52 i 1862/74, es dona en el grup dels fabricants, que passen d'una extensió mitjana de 23,4 a 31,9 mujades.

2. El grup més important és el dels hisendats, que engloba la tercera part dels propietaris i de l'extensió de les terres. Després se situen els comerciants i capitalistes (la sisena part dels propietaris i de les terres el 1851/52 i la desena part el 1862/74) i la noblesa (la desena part dels propietaris i de les terres). Els fabricants, les professions liberals i les dones presenten uns percentatges molt més modestos, ja que en conjunt representen entorn de la cinquena part dels propietaris i només la setena part de les terres. Destaca, si més no, la positiva evolució del grup dels fabricants, que entre 1851/52 i 1862/74 duplica la quantitat de terres amb la incorporació de tres nous propietaris. L'Església i les institucions denoten una presència poc més que testimonial.

30. Com ja hem indicat, una bona part d'aquests hisendats són en realitat la pagesia benestant del Pla o els seus descendents. Són una mica més de la tercera part dels propietaris d'aquest grup. Respecte al conjunt de propietaris de més de 15 mujades, el seu «pes» és com segueix:

	propietaris «pagesos»	% sobre el total de propietaris	extensió de terres	% sobre el total de terres	extensió mitjana
1851/52	16	12,1	874,7	17,4	54,7
1862/74	15	11,1	1000,4	16,9	66,7

3. La propietat «pagesa», és a dir, la propietat en mans de la pagesia benestant del Pla o dels seus descendents, manté una sòlida representació entre els propietaris més grans del Pla. Representa una mica més de la tercera part dels propietaris del grup dels hisendats, però entorn de la meitat de les terres. Sobre el conjunt del Pla suposen la novena part dels propietaris i la sisena part de les terres. Es tracta, per tant, d'un subgrup molt actiu que presenta les extensions mitjanes més grans del Pla (54,7 mujades el 1851/52 i 66,5 mujades el 1862/74), la qual cosa tradueix la forta concentració de terres en mans d'aquest subgrup. Aquesta concentració es torna encara més rellevant si hom considera que les seves propietats es localitzaven, preferentment, en uns municipis molt concrets (Sarrià, Vallvidrera, Sant Gervasi i les Corts). L'ascendència pagesa benestant i el domini dels mecanismes de poder local (no oblidem que la seva residència eren els municipis del Pla i, sobretot, Sarrià) han possibilitat a aquest subgrup un control sobre la gran propietat del qual no gaudeixen la resta de grups. La seva participació en el món dels negocis i del comerç els assimila, però, a la gran burgesia barcelonina malgrat el seu origen pagès encara recent.

4. Finalment, cal assenyalar que només tres grups es mostren equilibrats; d'ací, en part, que les seves extensions mitjanes coincideixin amb l'extensió mitjana de la gran propietat al Pla de Barcelona. Són la noblesa, els comerciants i capitalistes i els hisendats, amb un percentatge similar de propietaris i de terres. La resta de grups d'una certa entitat presenten sempre (excepció feta del grup dels propietaris de professió desconeguda) un percentatge més elevat de propietaris que de terres. Aquesta situació de desequilibri entre propietaris i propietat s'aguditza críticament en el cas de les dones el 1862/74. En síntesi, això vol dir que és precisament en els grups de la noblesa, dels comerciants i capitalistes i dels hisendats on es produeixen els nivells de concentració de la propietat més significatius i que, en darrera instància, la tendència a la concentració de la propietat de la terra del conjunt del Pla serà determinada per la dinàmica interna d'aquests tres grups de propietaris.